

Steigtis ir sauga: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės patirtys

Darius Kuolys

Vilniaus universiteto
Lietuvių literatūros katedra
E. paštas darius.kuolys@gmail.com

Santrauka. Studijoje „Steigtis ir sauga“ Arūnas Sverdiolas, remdamasis skirtingų kultūrinių tradicijų pavyzdžiais, yra išsamiai aptaręs žmogaus pasaulio tvėrmės užtikrinimo mechanizmus – steigtį ir saugą. Straipsnio tikslas – atskleisti, kaip šie kultūriniai steigties ir saugos mechanizmai veikė konkrečioje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tikrovėje. Nagrinėjama, kokių vaidmenį Lietuvos politinė bendruomenė, save steigdama ir saugodama, skyrė retorikai, įstatymų leidybai, ugdymui, istoriniam pasakojimui, herojinėi ir proginei poezijai. **Pagrindiniai žodžiai:** steigtis, sauga, Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, retorika, Statutai, ugdymas, istoriografija, literatūra

Constitution and Preservation: Experiences of the Grand Duchy of Lithuania

Abstract. By referring to the examples of different cultural traditions, Arūnas Sverdiolas in his study *Constitution and Preservation* described the mechanisms that are involved in the creation of culture – constitution and preservation. The goal of this article is to show how these mechanisms operated in the reality of the Grand Duchy of Lithuania. The article analyzes the roles that the Lithuanian political society gave to legislation, upbringing, historical narratives, heroic and occasional poetry while constituting and preserving itself.

Keywords: constitution, preservation, the Grand Duchy of Lithuania, rhetoric, statute, upbringing, historiography, literature

Received: 21/05/2020. Accepted: 11/09/2020

Copyright © Darius Kuolys, 2020. Published by Vilnius University Press.

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Įvadas

„Žmogaus būtis pasaulyje“ stokojanti ir geidžianti“, – teigia Arūnas Sverdiolas (1996: 69). Žmogus esąs „savaime nepakankama, papildymo ir tęsimo reikalaujanti būtybė“. Jis gali save pratęsti, papildyti kurdamas. Kūryba, arba kultūra, esanti žmogaus būties „esminė dalis“, tai – „konstitutyvi veikla, papildanti esmiškąjį žmogaus egzistencijos neatbaigtumą“. Patį žmogaus buvimo būdą Sverdiolas apibūdina kaip tvermę. Ji užtikrinama atsakingais žmogaus, žmonių bendruomenės veiksmais. Toks tvermės užtikrinimas, pasak Sverdiolo, vadintinas sauga: „Sauga yra pamatinis kultūros mechanizmas, užtikrinantis žmogiškąją tvermę“ (1996: 69–70, 99). Tačiau sauga neįmanoma be steigties, be konstituavimo, be „dvasinio gimdymo“. „Žmogiškoji sauga esmiškai reikalauja steigties“: steigtis, įvedanti į pasaulį naujybę, esanti „žmogiškosios saugos mechanizmo dalis“, – aiškina Sverdiolas (1996: 70).

Nuo Antikos laikų įstatymų leidėjai, poetai, istorikai, mąstytojai, ugdytojai savo kūriniams ir veiklai steigia ir saugo bendruomenes. Skirtingose kultūrose galima išvelgti veikiančius poetinės ir istoriografinės saugos, teisėkūrinės ir ugdomosios steigties mechanizmus. Steigiantys, saugantys gali būti ir asmeniniai veiksmai, poelgiai, kuriais teigiamos, liudijamos bendruomenei svarbios vertybės ir dorybės, kurie tampa paradigma, sektinu kultūros dalyku (Sverdiolas 1996: 67–68, 71, 79–81, 102–103).

Manytina, kad kultūriniai steigties ir saugos mechanizmai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei XVI–XVIII amžiais turėję ypatingos svarbos. Jie galėję bent iš dalies kompensuoti centralizuotos valdžios stoką, krašte nesančio valdovo stygių ir laiduoti Lietuvos politinės bendruomenės tvarumą ir savarankiškumą Abiejų Tautų Respublikoje. Tad remiantis teorinėmis Sverdiolo išvalgomis straipsnyje nagrinėjama, kaip bendri steigties ir saugos mechanizmai buvo suvokiami ir veikė konkrečioje LDK kultūroje.

Viešo žodžio ir iškalbos galia

LDK intelektualai ir politikai, sekdami Antikos autoriais, teigė viešo žodžio galią steigti ir ugdyti pilietines bendruomenes, formuoti politinę tikrovę, saugoti teisingumą, socialinę tvarką ir, matyt, tokia steigiančia ir saugančia žodžio galia patys tikėjo. Retoriką, iškalbą jie laikė neatskiriama laisvos politinės bendruomenės – Respublikos – dalimi. 1570 m. įkurtoje Vilniaus kolegijoje, vėliau – ir kitose Lietuvos jėzuitų mokyklose, Marko Tulijaus Cicerono tekstai, tarp jų ir traktatas „Apie oratorių“ („De oratore“), sudarė humanistinių studijų branduolį (Ulčinaitė 2007: 99–106). XVI–XVIII amžiais prasilavinusiems Lietuvos piliečiams buvo gerai pažįstama Cicerono (Cicero: I, 8, 30–34) skelbta nuostata, kad iškalba civilizuojanti žmones, steigianti piliečių susivienijimus ir sergstinti jų gerovę, kad geras oratorius turįs galios viešu žodžiu kurti ir valdyti laisvą tautą:

Ištis man neteko matyti nieko nuostabiau už gebėjimą kalba valdyti žmonių susibūrimus, įgyti jų palankumą, nukreipti jų valią ten, kur nori, ir atitraukti nuo to, nuo ko atitraukti geidi. Būtent šis menas visada klestėjo ir viešpatavo kiekvienoje laisvoje tautoje, o ypač – taikoje ir ramybėje gyvenančiose piliečių bendruomenėse. <...> Kas dar yra taip karališka, taip kilnu,

taip dosnu, kaip padėti meldžiantiems pagalbos, įkvėpti palūžusius, išgelbėti nuo pražūties, išvaduoti iš pavojų, išlaikyti žmones piliečių bendruomenėje? <...> Tačiau ir to negana: kokia kita jėga galėjo surinkti pabirusius žmones į vieną vietą arba pakeisti laukinį ir šurkštų jų gyvenimą tokiu žmogišku ir pilietiniu gyvenimo būdu, arba suteikti įkurtoms piliečių bendruomenėms įstatymus, teismus ir teises? <...> tikras oratorius savo įtaka ir išmintimi ne tik sau, bet ir daugeliui kitų pelno garbę bei geriausiai saugo visos respublikos gerovę.

LDK visuomenė deklaravo savo ryšį su retorine Antikos kultūra: savus politikus ji lygino su „Gražbylostės Kunigaikščiu“, „Oratorių Karaliumi“ Ciceronu, jų iškalbai priskyrė galią valdyti, tvarkyti Respubliką, „gelbėti tėvynę“. Viešo žodžio ir politinės galios jungtį pabrėžė senosios Lietuvos poetai, pamokslininkai, kitų proginių kūrinių autoriai. Pasak XVI amžiaus intelektualo Venclovo Agripas (2009: 124–136), Mikalojaus Radvilos Juodojo brolis Jonas Radvila Italijoje taip stropiai išstudijavęs iškalbos meną ir istoriją – „Respublikai naudingiausius mokslus“, jog „Tėvynėje iškalba visus pranoko“ ir įgijo „tokį autoritetą, kad nei Katonas dėl savo išminties ir didybės, nei Ciceronas dėl savo aukščiausios gražbylostės neturėjo Romos Respublikoje didesnės galios, negu jis – mūsų [Respublikoje]“. Poetas Samuelis Daugirdas (2001: 55), kreipdamasis į LDK lauko etmoną Kristupą Radvilą, 1626 m. rašė: „Antrasai Cicerone, pilni seimai ir suvažiavimai / Lietuvoje ir Karūnoje tavo didžių Diskursų, / Kuriais tu gelbsti nuo sunkumų Tėvynę / Įtvirtini jos teises, jos laisves.“ Vilniaus universiteto profesorius Motiejus Kazimieras Sarbievijus (2017: 74, 161) Vilniaus Šv. Mykolo bažnyčioje 1635 m. sakytoje laidotuvių kalboje tvirtino: „Argi išmintinga kalba nėra lazda, nėra Tėvynės atrama? <...> Taigi kaip dvasinė iškalba laiko, stato dvasios pasaulį, taip pasaulietinė iškalba laiko, stato Politikos pasaulį.“

„Laisva tauta privalo būti ir iškalbinga“, – rašė Vilniaus Kilmingųjų kolegijos profesorius Juozapas Boreika (1763: 98, 100) 1763 m. lenkiškai išleistoje Cicerono retorikos darbų rinktinėje *Gražbylostės mokslas (Nauka o Krasomowstwie)*. Pasak jo, būtent „iškalba saugojo graikų ir romėnų laisvę“ bei „laisvės teises mūsų Respublikoje“. Tad nuo atgaivintos gražbylostės ir šiandien priklausanti tautos galia ir šlovė (Boreyko 1763: 100, 153–155, 158, 164–165).

Beje, kalbos politinę galią aukštinusiai LDK kultūros tradicijai priklauso ir Mikalojaus Daukšos 1599 m. paskelbta „Prakalba į malonųjų skaitytoją“. Lietuviškos postilės pratarmėje, kaip Cicerono retorikos darbuose, kalba skelbiama esanti tautos gyvavimo pagrindas, piliečių garbės ir gerovės, jų bendrumo ir broliškos meilės saugotoja, „valstybės sargas“ (Daukša 1990: 146). Paties Daukšos lituanistiniai darbai, juos XVII amžiuje tęsusio Konstantino Sirvydo parengtas lietuvių kalbos žodynas gali būti suprantami kaip bendruomenės steigimo ir saugojimo veiksmai.

Įstatymų vaidmuo

Arūnas Sverdiolas (1996: 79), aptardamas bendruomenės steigties būdus senųjų graikų kultūroje, primena „Puotoje“ išsakytą Platono požiūrį į įstatymų leidėjus kaip dvasinius gimdytojus ir išskiria įstatymų leidimą kaip „politinės bendrijos steigimą“. Toks santykis su įstatymais ir jų leidėjais buvo būdingas ne tik seniesiems graikams, romėnams, bet ir

LDK bendruomenei. Sekdami Platonu, Aristotelium, Ciceronu, ir senieji lietuviai nuolat akcentavo įstatymų svarbą steigiant, saugant tautas ir valstybes. Lietuvos įstatymų „davėjai“, jų rengėjai nuo XVI amžiaus pradžios iki Kunigaikštystės žlugimo aukštinti kaip tautos kūrėjai bei ugdytojai (Zbiór praw 1841: 92–95; Kognowicki 1790: 38–42; Kuolys 2009: 24–25). Proginė raštija lietuvių senatorius bei politikus nuolat lygino su antikiniais įstatymų leidėjais – Spartos Likurgu, Atėnų Solonu, Romos Numa Pompilijumi (Roizijus 2008: 161, 285; Statut 1614: pratarmė).

Rūpintis krašto įstatymais kaip pamatiniu valstybės reikalu valdovą Žygimantą Augustą ragino teisininkas ir poetas Petras Roizijus. Jis priminė, kad Aristotelis įstatymą vadinęs ne tik Dievo dovana, bet ir pačiu Dievu: „Deum vocavit“. Teigė, kad kilnūs vyrai „išleistais įstatymais įkuria žmonių sambūrius, kuriuos Valstybėmis arba Piliečių bendruomenėmis vadiname“, kad būtent įstatymais „padedami pamatai valstybėms“ (Roizijus 2008: 77, 201; Roizijus 2007: 3, 6–7, 11). „Tik įstatymai yra tokia jėga, kuri sulydo minią į vieną tautos kūną“, – aiškino LDK visuomenei 1572 m. išleistame traktate „Apie politinę arba pilietinę laisvę“ Andrius Volanas, pasitelkdamas ir Demosteną, pavadinusį įstatymus „valstybės siela“ – „anima civitatis“ (1996: 86, 152).

Įstatymams priskirti esminiai tautos laisvės ir jos valstybės saugotojų, visuomenės ugdytojų vaidmenys. „Kas gi kita yra valstybės įstatymai, tie gražiausios laisvės geriausi sargai, jei ne mokytojai, mokantys teisingai tvarkyti visus reikalus?“ – klausė lietuvių Volanas (1996: 79, 145). Įstatymai patikimiau saugantys valstybę nei kariniai įtvirtinimai, todėl piliečių pareiga juos ginti taip pat atkakliai kaip tvirtovės sienas (Volanas 1996: 86, 152). Įstatymas esąs „gerųjų papročių išradėjas ir tvarkytojas, piliečių bendruomenių valdytojas, teisingumo šauklys, gyvenimo mokytojas ir visos respublikos siela“, – XVII amžiaus viduryje dėstė Vilniaus universiteto profesorius Aronas Aleksandras Olizarovijus (2003: 498–499) LDK pakancleriui Kazimierui Leonui Sapiegai dedikuotame veikale *Apie politinę žmonių sąjungą*.

Lietuvos istorikai ir publicistai galią steigti ir saugoti laisvą bendruomenę priskyrė konkretiems savo valstybės įstatymams. Su pirmosiomis Vytauto ir Jogailos duotomis krašto privilegijomis, tų laikų teisės aktais jie siejo lietuvių politinės tautos, Lietuvos Respublikos atsiradimą. Albertas Kojalavičius 1669 m. išleistoje antroje „Lietuvos istorijos“ dalyje pastebėjo, kad jau pirmosios krašto privilegijos kūrė laisvą Respubliką kaip piliečių bendruomenę. Pasak Kojalavičiaus (1669: 91), 1413 m. priimtas Horodlės aktas įtvirtinęs įstatymo viršenybės principą – nustatęs, kad Lietuvos didysis kunigaikštis „negali turėti didesnių teisių į bajorų asmenis bei jų turta, nei leidžia Respublikos įstatymai“. 1775 m. išleistame veikale „Apie senojo valdymo atgaivinimą remiantis pirminiais Respublikos įstatymais“ LDK didysis virtuvininkas Mykolas Vielhorskis (Wielhorski 1775: 27–28) dėstė: tai, kad savivaldi lietuvių tauta egzistavusi nuo seniausių laikų, kad ji visada dalyvavusi kuriant teisę, liudijantis faktas, jog „1401 metais, viešpataujant Vladislouvi Jogailai, Prelatai, Baronai, Bajorija ir apskritai visa Lietuvių Tauta ypatinga Privilegija patvirtina LDK Uniją su Karūna“.

LDK kultūroje ypač buvo pabrėžiamas tautą ir Lietuvos Respubliką saugantis Statutų vaidmuo. 1529 m. Pirmąjį Lietuvos Statutą patvirtinęs valdovas Žygimantas Senasis

tuometinio LDK kanclerio Alberto Goštauto (Goštautas 2000: 61–64; Zbiór praw 1841: 92–94) lygintas su tautos krikštytojais Jogaila ir Vytautu: jis esąs „aukščiausias mūsų viešpats“, nes „davė mums teisę“, davė krikščioniškus įstatymus, pagal kuriuos kadaise valdovų pakrikštyti lietuviai dabar galėsią ir „elgtis kaip krikščionys“. Taigi teisės davimas prilygintas tautos krikštui, Statuto davėjas Žygimantas – krikščioniškos lietuvių tautos gimdytojams Jogailai ir Vytautui. Jau po Abiejų Tautų Respubliką įsteigusios Liublino unijos LDK pakancleris Leonas Sapiega 1588 m. išleistą Trečiąjį Lietuvos Statutą susiejo su laisvos lietuvių Respublikos apgynimu ir sauga. Lietuviai patys pasirenkę „sau teisybę, kaip geriausią visuotinės laisvės sargybinių“, – teigė jis Statuto dedikacijoje valdovui Žygimantui Vazai (Statut 1588: 44–45). O Statuto pratarmėje, skirtoje „visiems LDK luomams“, pabrėžė ypatingą lietuvių įgytos laisvės ir jų pasirengto teisyne ryšį. Visuomenei Sapiega aiškino (Statut 1588: 47–48), kad įstatymas esąs pagrindinė žmonių laisvės ir laisvos Respublikos išsaugojimo priemonė, kad lietuvių iš valdovo išgauta įstatymų leidybos – Statuto keitimo, redagavimo – teisė esanti jų išskirtinės politinės laisvės sąlyga:

Tokia tad yra mūsų laisvė, kuria mes prieš kitas krikščioniškas tautas didžiuojamės, kad viešpaties, kuris pagal savo valią, o ne pagal mūsų teises viešpatautų, neturime <...>. <...> valdžią ir laisvę savo rankose turime, o patys sau kurdamiesi savo teisę, visur kaip tik galime savo laisvę saugome, nes ne tik kaimynas ir mūsų bendras pilietis tėvynėje, bet ir pats valdovas, mūsų viešpats, jokios kitos valdžios mums negali turėti, vien tik tą, kurią jam leidžia teisė.

Taigi Trečiasis Statutas buvo krašto visuomenei aiškinamas ir jos suvoktas kaip laisvos Lietuvos Respublikos pamatas, kaip neįkainojamas laisvos tautos lobis, kaip išskirtines lietuvių teises bei jų susikurtą „šlovingą viešpatystę“ saugantis tekstas. Įsidėmėtina, kad Sapiegos pratarmės, kaip programiniai dokumentai, lydėjo ne tik pirmąjį, 1588 metų, Statuto leidimą, bet ir visus vėlesnius leidimus, pasirodžiusius 1614, 1619, 1648, 1693, 1744, 1786 ir net 1819 metais. Nauji teisyne leidėjai Sapiegos pratarmes vis papildydavo savomis pratarmėmis, kuriose pabrėždavo egzistencinį Statuto ir Respublikos ryšį.

„Respublika be įstatymų ir teisingumo – tarsi jūreiviai be vairininko audringoje jūroje, tarsi miręs kūnas be sielos“, „tvarkingos Respublikos teisė“ – tai „pati saulės šviesa“, – tvirtino Vilniaus spaustuvininkas Leonas Mamoničius (Statut 1614: pratarmė) Leonui Sapiegai skirtoje 1614 m. išleisto Statuto dedikacijoje. „Įstatymas yra viešojo gėrio siela, kuri atgaivina ir iki numatytos pabaigos Tėvynėje gyvenančius veda“, todėl „tvarkingose Respublikose“ išmintingi valdytojai visada siekė „Tėvynės teisę sutvarkyti ir išsaugoti“, – teigta 1648 m. leidimo pratarmėje (Statut 1648: pratarmė). Kaip „Tėvynės laisvės ir grožio“ ramstį kėlė Statutą 1693 m. leidimo pratarmė, pasirašyta Vilniaus akademijos spaustuvės vardu. Pasak jos, „LDK Statutas ir Konstitucijos teisingai pavadintos brangiu depozitu, nes jose laisva Respublika turi viską, dėl ko svetimų Nacijų yra gerbiama“ (Statut 1693: B1–B2). Taigi Lietuvos teisyne Vilniaus universitetas pristatė krašto visuomenei kaip tekstą, laiduojantį „laisvai Respublikai“ visavertę, garbingą egzistenciją tarp pasaulio tautų.

Per du šimtmečius Statutas tapo Lietuvos Respublikos suverenumo, tvarumo ir LDK politinės tautos tapatybės simboliu. Abiejų Tautų Respublikos saulėlydyje vykusiame Ketverių metų seime LDK konfederacijos maršalas, LDK artilerijos generolas Kazimieras

Nestoras Sapiega gindamas Statutą kalbėjo: „Mano pirmtako Leono Sapiegos garbingas prisiminimas ir mane skatina sekti jo pavyzdžiu. Jo kūrinys – kaip sakė daug protingų žmonių – Lietuvos Statutas tapo Lietuvai šventenybe; jį reikėtų kiek pakeisti, kad jis atitiktų dabarties reikalavimus, tačiau mūsų provincija nori išlaikyti nepažeistus jo pagrindus“ (Bardach 2002: 108). Sapiegu aplinkos intelektualas Kazimieras Kognovickis 1790 m. Vilniuje išleistame veikalui *Sapiegų gyvenimai* pirmame tome tikino, jog „lietuvių Solonas“ Leonas Sapiega kurdamas teisyne „stengėsi savo Tautą padaryti laimingą visiems laikams“. Todėl pagrįstai „savo mylimą Statutą“ lietuviai vadinantys „Gyvenimo Knyga“ – „Liber Vitae“ (Kognowicki 1790: 38–42).

Taigi įstatymus, Statutus LDK intelektualai, kaip Antikos filosofai, laikė tautas ir valstybes kuriančiais, gimdančiais tekstais. Taip šie tekstai senojoje Lietuvoje buvo suvokti ir rašyti.

Istoriografinė, literatūrinė sauga ir ugdymas

Lietuvos intelektualas Andrius Volanas (1996: 74, 140) XVI amžiuje taip yra nusakęs savos respublikos ir tautos tvėrmės būdą: mūsų respublika nenugalima išsilaikiusi ne įtvirtinimais, bet „vien kilmingųjų dorybe, narsa ir nepalaužiama sielos didybe“ („sola virtute nobilitatis et infracta animi magnitudine“), kovoti su priešais mūsiškius verčiančios ne dovanos ir užmokesčio viltis, kaip yra kitose tautose, o „vien dorybės grožis, šlovė ir pagarba kilnumui“ („solum virtutis decus, et respectus honesti“). „Pagarbą kilnumui“, „dorybės meilę“, „dorybės grožio“ pajautą, „dorybės šlovės“ geismą siekė ugdyti LDK mokyklos, istoriografija, literatūra, kėlusios ir visuomenei teigusios garbingo, sektino elgesio paradigmas.

Mokslai, ugdantys piliečių dorybes ir gebėjimus tarnauti bendram labui, suvokti kaip Respublikos pagrindas. Krašto mokyklos tiesiogiai sietos su savos Respublikos garbe ir nauda: valdovas Žygimantas Senasis rūpinosi Vilniaus Katedros mokykla, nes ši nusi-stačiusi „būti Respublikos garbe“ (Kurzewski 1910: 47), Vilniaus vyskupas Valerijonas Protasevičius skelbė LDK visuomenei steigias Vilniaus kolegiją „Respublikos naudai“ (Piechnik 1973: 163), Vilniaus akademijos profesorius Olizarovijus (2003: 198–199) kvietė vertinti mokyklas kaip „žaviausius respublikos sodus“, profesorius Jonas Antanas Proišhofas (2009: 96–97) savo akademiją skelbė esant „daugybės Didvyrių Motina“ – „plurimorum Heroum Mater“, pabrėždamas, kad „Didvyrio garbė ir šlovė nepažįsta pragaišties“. Imperatyvas „garbingai išugdyti“ vaikus, kad jie būtų savo tėvynei ir jos „respublikai naudingi“, nuolat kartotas Lietuvos didikų testamentuose ir lavinimo instrukcijose (Augustyniak 1992: 82–83; Kuolys 2019: 65–68).

LDK intelektualai, kaip ir senieji graikai (Sverdiolas 1996: 80–81), pabrėžė ugdymo galią suformuoti, sukurti žmogų kaip bendruomenės narį. Kiekvienam žmogui mokslai esą labai reikalingi, nes be jų niekas „negalės savęs pažinti ir pats sau patarti“, negalės būti ir visuomenei naudingas, o ypač mokslai reikalingi vadovams, turintiems rūpintis respublika ir patarti dėl bendrų reikalų, – rašė Žygimanto Augusto bibliotekininkas Stanislovas Košutskis (Lorichius 1558: A2) kunigaikščiui Simonui Olelkaičiui, išvertęs šio

užsakymu į lenkų kalbą vokiečių pedagogo Reinhardo Lorichijaus „Knygas apie kiekvieno vadovo auklėjimą ir lavinimą, naudingas skaityti ne tik viešpačiui, bet ir kiekvienam valdiniui“. „Nemokyti žmonės nuo gyvulių skiriasi tik išvaizda“, jie esą kaip akmenys, todėl teisingai išugdyti žmogų – svarbiau nei jį pagimdyti; auklėjimas – pagrindinė žmogaus „kilnumo paskata“, – remdamasis Antikos ir savo meto autoriais aiškino Olizarovijus (2003: 178–181, 202–203). Ir tęsė: „visų respublikų pamatą sudaro jaunuomenės auklėjimas“, „iš jo randasi luomų ir tautų vergija ir laisvė, valstybių kilimas ir pragaištis“; nuo mokslo priklausęs viešasis gėris, dėl mokslo visuomenėje išliekantys „teisingumas, laisvė, dorybių ir visų kitų pagirtinų dalykų pavyzdžiai“ (Olizarovijus 2003: 178–179, 184–185, 202–203). Taigi mokslas suvoktas kaip paradigmų steigėjas ir saugotojas. Šią mokslo galią LDK intelektualai ypač akcentavo Apšvietos amžiuje: su mokslo ir edukacijos atgaivinimu krašte jie tiesiogiai siejo sveikos politinės bendruomenės atkūrimą, modernios, civilizuotos tautos steigimą (Kuolys 2007: 190–192). Švietimo reformas rėmęs valdovas Stanislovas Augustas jų tekstuose vadintas „tautos gimdytoju“, tautos ir jos laisvės gelbėtoju (Zabawy 2004: 81–87).

Bendruomenės nario ir pačios bendruomenės ugdymui, dorybių ir garbingo elgesio pavyzdžių liudijimui ir perdavimui buvo palenka istoriografija, herojinė ir proginė LDK literatūra. Lietuviams būtina patiems savo dabarties ir praeities žygius „aprašyti ir amžinam atminimui į spaudą atiduoti“, nes garbingos ir savarankiškos praeities atminimas galės padėti „susigrąžinti savo senovinę šlovę“ ir išvengti laiko, kai „mus kiti ves“, – 1578 m. dėstė LDK kancleriui Mikalojui Radvilai Rudajam Lietuvos suverenumo saugojimo kultūrinę programą intelektualas Venclovas Agripa (Lukšaitė 1999: 537–539). Istorijos, herojinio pasakojimo vaidmenį ugdant žmones ir tautas, saugant respublikas akcentavo istorikas Motiejus Strijkovskis. „Visas žmonių gyvenimas turi būti ištiesintas pagal istorijų arba senųjų pasakojimų įstatymus“, – tvirtino jis Slucke, kunigaikščio Jurgio Olelkaičio dvare 1575–1577 m. eilėmis rašytame darbe „Apie šlovingos lietuvių, žemaičių ir rusėnų tautos pradžią, kilmę ir narsą, riteriškus žygius ir namų reikalus“ (Strijkowski 1978: 33). Istorijos žmonių gyvenimus „ištiesina“, pateikdamos kilnumo pavyzdžių ir skatindamos jais sekti: „O svarbiausia, kad istorijos atgraso žmones nuo bjaurių ir nešvankių poelgių ir kviečia prie dorų darbų, kai neišsakomu nemirtingumo geismu ir amžinybės meile uždega vyrus siekti garbingų žygių, suteikdamos viltį, kad, jei gerai ir šauniai gyvens, kronikos ir apie juos pasakos palikuonims“ (Strijkowski 1978: 39). Istorija esanti „šventas mokslas“, nes turinti jėgos išplėsti tautas ir jų herojus iš nebūties, suteikti nemirtingumą (Strijkowski 1978: 42–43, 590). Šias nuostatas Strijkovskis atkartojė ir, galima sakyti, įgyvendino 1582 m. Karaliaučiuje išleistoje „Niekad anksčiau šviesos neregėjusioje Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir visos Rusios kronikoje“ – pirmoje spausdintoje Lietuvos istorijoje (Strijkowski 1846: VII, XXV–XLIV). Jo istorinį pasakojimą lydėjo lenkų ir lotynų kalbomis Lietuvos poetų Jono Radvano, Andriaus Rimšos, Pranciškaus Gradausko, Bazilijaus Hiacinto ir kitų sukurtos ir publikuotos herojinės poemos, išaukštinusios savo amžininkų Radvilų karo žygius ir juos sujungusias su didžiojo kunigaikščio Vytauto istoriniais darbais (Kuolys 1992: 75, 202–203). Šie poetai, Sverdiolo žodžiais tariant, „atsistoja šalia herojaus ir užtikrina jo poelgio šlovę ir paradigmiškumą“ (1996: 104). Jų

kūriniuose lietuvių didikai buvo iškelti kaip moralinės tvarkos ir visuomeninės darnos saugotojai, krašto Respublikai svarbių protėvių dorybių ir garbės įkūnytojai, liudytojai, saugotojai, tvarumo ir pastovumo teikėjai dabartinei Kunigaikštystės bendruomenei. Renesanso herojinių poemų išaukštintų „narsiųjų Litalanų“ dorybes savo amžininkams kaip pavyzdines minėjo ir Apšvietos laikų Lietuvos intelektualai (Kuolys 2019: 89).

Išvados

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės bendruomenė buvo perėmusi, susikūrusi dar senųjų graikų ir romėnų turėtus steigties ir saugos mechanizmus. Kurdama save, tvirtindama savo tapatybę, saugodama savarankiškumą, ji sąmoningai ir gana veiksmingai naudojosi Sverdiolo kultūros filosofijoje aptartomis įstatymų leidybos, iškalbos, ugdymo teikiamomis steigimo galiomis, istoriografinės ir poetinės saugos būdais. Dėmesingesnis ir gilesnis LDK bendruomenės pasitelktų tvėrmės mechanizmų tyrinėjimas padėtų geriau pažinti ir suprasti senosios Lietuvos kultūrą, tolesnį šios kultūros susikurtų paradigmų veikimą politiniam Kunigaikštystės kūnui suirus.

Literatūra

- [Agripa, V.], 2009. Venclovo Agripas laidotuvių kalba apie Joną Radvilą. *Literatūra* 51 (3): 124–136. <https://doi.org/10.15388/litera.2009.3.7761>
- Augustyniak, U., 1992. *Testamenty ewangelików reformowanych w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa: Semper.
- Bardach, J., 2002. 1791 metų Gegužės 3-osios Kontitucija ir Abiejų Tautų Tarpusavio Įžadas. In: *Konstytucja 3 Maja 1791. 1791 Gegužės 3-osios Konstitucija. The Constitution of May 3, 1791*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Boreyko, J., 1763. *Nauka o Krasomowstwie z Ksiąg M. T. Cicerona*. Wilno: Drukarnia J. K. Mści Akademicka Societatis Jesu.
- Cicero, M. T., MDCCCXCII. *De oratore libri tres*, recognovit Gulielmus Friedrich. Lipsia: In Aedibus B. G. Teubneri.
- Daugirdas, S., 2001. *Genealogija, arba Trumpas didžiųjų Lietuvos kunigaikščių ir jų didžiū bei narsių žygių aprašymas*, parengė R. Koženiauskienė ir K. Gudmantas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Daukša, M., 1990. Prakalba į malonųjį skaitytoją. In: R. Koženiauskienė. *XVI–XVIII amžiaus prakalbos ir dedikacijos*. Vilnius: Mokslo, 145–148.
- [Goštautas, A.], 2000. Žygimanto, Lenkijos karaliaus ir Lietuvos, Rusios, Prūsijos, Žemaitijos, Mozovijos ir kitų didžiojo kunigaikščio ir pono bei tėvonio, pagyrimas. In: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 5, *Šešioliktojo amžiaus raštija*, sudarė A. Samulionis, R. Jurgelėnaitė, D. Kuolys. Vilnius: Pradai, 61–64.
- [Kognowicki, K.], 1790. *Zycia Sapiehow y Listy od Monarchow, Książąt, i rożnych panujących do tychże pisane*, t. I. Wilno: Drukarnia J. K. Mości przy Akademii.
- [Koialowicz Wiivk, A.], 1669. *Historiae Litvanae pars altera*. Antverpiae: apud Iacobum Meursium.
- Kuolys, D., 1992. *Asmuo, tauta, valstybė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorinėje literatūroje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Kuolys, D., 2019. Didikų vaizdinys Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje. In: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 47, sudarė O. Dilytė-Čiurinskienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 56–100.

- Kuolys, D., 2007. Kovos dėl respublikos: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės saulėlydžio patirtis. In: *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 24, sudarė S. Narbutas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 163–260.
- Kuolys, D., 2009. *Res Lituana. Kunigaikštystės bendrija. Respublikos steigimas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Kurczewski, J., 1910. *Kościół zamkowy, czyli Katedra Wileńska*, cz. 2. Wilno: drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Lorichius, R., 1558. *Księgi o wychowaniu y o czwiczenu każdego przelożonego*. Kraków: v dziedzicow Marka Szarffenbergera.
- Lukšaitė, I., 1999. *Reformacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje ir Mažojoje Lietuvoje*. Vilnius: Baltos lankos.
- Olizarovijus, A. A., 2003. *De politica hominum societate. Apie politinę žmonių sąjungą*, vertė J. Sarcevičienė. Vilnius: Aidai.
- Piechnik, L., T. J., 1973. *Początki Akademii Wileńskiej (1569–1600)*. Kraków: Nasza Przeszłość.
- Proišhofas, J. A., 2009. *Universitas Vilnensis, Jagiellonico-Batoreana Laurearum Academicarum Florida. Akademijos laurais žydintis Jogailos ir Batoro Vilniaus universitetas*, vertė E. Grigonis. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Roizijus, P., 2007. *Lietuvos sprendimai 1563*, vertė D. Dilytė. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
- Roizijus, P., 2008. *Rinkiniai eilėraščiai*, vertė R. Katinaitytė, E. Patiejūnienė, E. Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Sarbievijus, M. K., 2017. *Maršalo lazda, parodyta laidojant LDK maršalą Joną Stanislovą Sapiegą*, vertė E. Ulčinaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego od Naiśnieyszego Hospodara Krola Jego Mosczi Zygmunta III na koronacyey w Krakowie w roku 1588 wydany*. 1614. Wilno: u Leona Mamonicza.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego [...] Teraz zaś Trzeci raz za najj. Władysława [...] do druku podany*, 1648. Warszawa: w drukarni Piotra Elerta K. I. M. Typ: R. P.
- Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego [...] teraz zaś, czwarty raz, za krola... Iana Trzeciego [...] drukowany*. 1693. Wilno: Drukarnia Akademiej Societatis Iesu.
- Statut Vjalikaga Knjastva Litouskaga 1588*, 1989. Minsk: Belaruskaja Saveckaja Encyklopedyja.
- Strykowski, M., 1846. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi*, t. I, oprac. M. Malinowski. Warszawa: Księgarnia Gustawa Leona Glückberga.
- Strykowski, M., 1978. *O początkach, wywodach, dzielnościach, sprawach rycerskich i domowych sławnego narodu litewskiego, żemojdzkiego i ruskiego, przedtym nigdy od żadnego ani kuszone, ani opisane, z natchnienia Bożego a uprzejmie pilnego doświadczenia*, oprac. J. Radziszewska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Sverdiolas, A., 1996. *Steigtis ir sauga. Kultūros filosofijos etiudai*. Vilnius: Baltos lankos.
- Ulčinaitė, E., 2007. Humanitariniai mokslai jėzuitų švietimo sistemoje. *Literatūra* 49 (3): 95–107. <https://doi.org/10.15388/litera.2007.3.7966>
- Volanas, A., 1996. Apie politinę arba pilietinę laisvę. In: A. Volanas. *Rinkiniai raštai*, sudarė M. Ročka ir I. Lukšaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 50–181.
- Wielhorski, M., 1775. *O przywróceniu dawnego rządu według pierwiastkowych Rzeczypospolitey ustaw*. Rankraštis saugomas Biblioteka Jagiellonska, BJ St. Dr. 270501, prieiga per internetą: <https://jbc.bj.uj.edu.pl/dlibra/doccontent?id=384051> [žiūrėta 2020 m. rugpjūčio 31 d.].
- Zabawy przyjemne i pożyteczne (1770–1772)*, 2004, t. 2, oprac. J. Platt. Wrocław: Ossolineum.
- Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529, 1841*, oprac. A. T. Działyński. Poznań: Drukarnia na Garbarach.